

Wstęp

Pogłębiający się charakter zjawiska, jakim jest starzenie się społeczeństw, stanowi jedno z najpoważniejszych wyzwań społecznych i gospodarczych współczesnych państw. Ranga problemów wynikających ze zmian demograficznych jest coraz większa i wymaga podejmowania kompleksowych działań. Dlatego też od dłuższego czasu obserwuje się duże zaangażowanie organizacji międzynarodowych i ponadnarodowych (ONZ, Rady Europy, Unii Europejskiej) w kształtowanie strategii zmierzających do poprawy jakości życia ludzi starszych. Tradycyjnie starzenie się ludności traktowane jest jako zjawisko uciążliwe, stanowiące obciążenie dla gospodarki, a zwłaszcza stabilności finansów publicznych państwa. Wraz ze starzeniem się społeczeństwa rosną bowiem wydatki na świadczenia i usługi finansowane ze środków publicznych. Takie podejście stanowi poważne zagrożenie dla ludzi starszych i często prowadzi do marginalizacji tej części społeczeństwa. Nie dostrzega się natomiast możliwości wykorzystania potencjału tkwiącego w ludziach starszych. Na tym tle szczególnie ważny jest katalog praw seniorów sformułowany przez ONZ w 1991 r.¹ Obejmuje on prawa ludzi starszych do niezależności, współuczestnictwa, opieki, samorealizacji i godności. Tak zakreślone prawa leżą u podstaw wszystkich dalszych inicjatyw związanych z działaniami na rzecz osób starszych. W kluczowej dla Unii Europejskiej strategii „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”² starzenie się społeczeństwa określono jako wyzwanie, ale także jako szansę dla trwałego wzrostu gospodarczego i społecznego poprzez wykorzystanie potencjału tkwiącego w ludziach starszych. Wydłużenie aktywnego i zdrowego życia osób starszych i wspieranie ich różnego rodzaju aktywności powinno pomóc w zachowaniu niezależności tak długo, jak tylko jest to możliwe, a poprzez zdywersyfikowane działania w sposób znaczący poprawić jakość życia tej grupy ludności. Rok 2012 został przez Unię Europejską ustanowiony Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations 2012)³ dla podkreślenia potrzeby zwrócenia większej uwagi na wielorakie konsekwencje starzenia się społeczeństw, a także konieczności podejmowania przez państwa działań na rzecz wydłużenia okresu aktywności zawodowej osób starszych, aktywnego włączania ich w życie społeczne oraz tworzenia warunków dla zdrowego, niezależnego i satysfakcjonującego życia. Priorytetem jest więc koncentrowanie się na kwestii aktywności osób starszych,

¹ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego OZN dot. Wcielania Międzynarodowego Planu Działań oraz Przyjęcia Katalogu Zasad ONZ dot. Osób w Podeszłym Wieku (A/RES/46/91).

² Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, KOM(2010) 2020, wersja ostateczna z dnia 3 marca 2010 r.

³ Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych 2012, KOM 2010, nr 462 z dnia 6 września 2010.

przejawiającej się we wszystkich obszarach życia społecznego. Dotyczy to zarówno działań na szczeblu krajowym, regionalnym, jak i lokalnym. Z wielu badań wynika, że aktywność ludzi starszych koncentruje się głównie na poziomie lokalnym. Jest to przede wszystkim związane z bliskością zamieszkania, relatywnie dobrą dostępnością do najbliższego otoczenia, i – co występuje szczególnie u osób długo zamieszkujących na danym terenie – poczuciem tożsamości z lokalnym środowiskiem. Naturalnym zatem podmiotem odpowiedzialnym za dbałość o jakość życia jednostek i grup społecznych jest samorząd terytorialny.

Obserwowany w Polsce dynamiczny wzrost populacji osób starszych rodzi określone problemy społeczne oraz ekonomiczne i wymaga fundamentalnych zmian w realizacji lokalnej polityki społecznej, zmierzających do zagwarantowania lepszej jakości życia seniorów. Konsekwencją zmian demograficznych jest wpływ na różne sfery życia społecznego – rosnący odsetek ludzi starszych generuje nie tylko zwiększone zapotrzebowanie na świadczenia społeczne, ale także na rynek dóbr i usług zakupywanych w celu zaspokojenia różnych potrzeb starszej części społeczeństwa, przede wszystkim w sferze ochrony zdrowia, pomocy społecznej, edukacji i kultury. Zwiększająca się liczba osób starszych wymagać będzie innej organizacji życia w mieście, kształtowania przestrzeni publicznej dostępnej dla ludzi o ograniczonej sprawności fizycznej, a także poprawy warunków mieszkaniowych. W Polsce niewiele jest badań skoncentrowanych na problematyce warunków i jakości życia ludzi starszych („Narodowy Spis Powszechny”, „Diagnoza społeczna”, „Badanie stanu zdrowia ludności”). W skali mikro podobnych analiz jest jeszcze mniej. Istnieje zatem potrzeba realizowania – na poziomie lokalnym – badań poświęconych jakości życia seniorów, które w swym założeniu będą diagnostyczne, ale i aplikacyjne. Kreacja miasta uwzględniającego potrzeby wszystkich grup społecznych, a więc i ludzi starszych, stanowić będzie gwarancję poprawy jakości życia mieszkańców. Wizja „Miasta przyjaznego wiekowi” propagowana przez Światową Organizację Zdrowia stanowić może doskonały przykład rozwiązań uwzględniających specyficzne potrzeby ludzi starych i podejmowania zintegrowanych działań na rzecz poprawy jakości życia na szczeblu lokalnym.

Niniejsza monografia prezentuje wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu naukowego „Jakość życia seniorów w Sosnowcu”, zrealizowanego na zlecenie i ze środków finansowych Gminy Sosnowiec przez Fundację „Humanitas”, we współpracy z Instytutem Pedagogiki oraz Instytutem Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu. Przeprowadzone badania miały charakter ilościowy i zrealizowane zostały metodą sondażu diagnostycznego. Technika badawczą zastosowaną w projekcie był kwestionariusz ankiety zawierający w zdecydowanej większości pytania zamknięte, co z uwagi na wiek respondentów miało ułatwić udzielenie odpowiedzi. Grupa osób badanych wybrana została poprzez dobór celowo-losowy.

Główny cel realizowanego projektu koncentrował się na diagnozowaniu czynników wpływających na jakość życia seniorów i subiektywne odczucia ich własnej sytuacji, zakładał również identyfikację rodzajów i skali problemów, z jakimi borykają się osoby starsze w Sosnowcu. Cele szczegółowe projektu miały natomiast charakter aplikacyjny i zakładały konieczność sformułowania wniosków i zaleceń możliwych do zastosowania w praktyce zarządzania publicznego, aby możliwe i efektywne stało się podejmowanie przez podmioty działające na szczeblu lokalnym działań poprawiających jakość życia osób w wieku poprodukcyjnym. Cele szczegółowe badań odnosiły się do szeregu istotnych problemów i zakładały:

1. stworzenie koncepcji spójnej lokalnej polityki społecznej, ukierunkowanej na łagodzenie i rozwiązywanie problemów ludzi starszych w Sosnowcu;
2. zwiększenie wiedzy podmiotów działających na rzecz osób starszych w Sosnowcu na temat problemów seniorów i ich oczekiwań;
3. uwrażliwienie społeczności lokalnych w Sosnowcu oraz podmiotów odpowiedzialnych za zarządzanie publiczne na problemy i potrzeby osób starszych;
4. przeciwdziałanie zjawisku ageizmu;
5. wywołanie pozytywnej zmiany wizerunku osób starszych w społeczności lokalnej;
6. stworzenie i promowanie modelu aktywizacji ludzi starszych w środowisku lokalnym.

Zakres przedmiotowy badania stanowiły obszary decydujące o jakości życia. Obejmowały one dane obiektywne, a także subiektywną ocenę wyrażoną przez badanych odnoszącą do ich sytuacji życiowej. W szczególności dotyczyły: sytuacji materialnej ludzi starszych, warunków mieszkaniowych, kwestii zdrowotnych, sytuacji rodzinnej, samorealizacji (zagospodarowania czasu wolnego, edukacji, uczestnictwa w kulturze i konsumpcji mediów), aktywności zawodowej oraz aktywności politycznej i społecznej (kapitału społecznego). Ważnym elementem badań była także waloryzacja otoczenia, w którym żyją ludzie starsi – zarówno dotycząca dzielnicy, jak i miasta jako całości. Badania realizowane były w okresie od 2 do 15 maja 2012 r.

Prowadzenie badań wśród osób starszych jest przedsięwzięciem trudnym, bowiem populacja ludzi starych jest zbiorowością heterogeniczną, a różnicuje ją zarówno wiek, stan zdrowia i niepełnosprawność, jak i poziom zamożności, sytuacja rodzinna, posiadane wykształcenie, dotychczasowe warunki życia i in. Utrudnieniem w prowadzeniu projektu stanowiła również częsta niechęć respondentów do uczestnictwa w badaniach, a także problemy z jasnym komunikowaniem się, zwłaszcza w relacjach z reprezentantami najstarszej grupy respondentów.

Strukturę monografii wyznacza 5 rozdziałów oraz Zakończenie. **Rozdział 1** ma charakter teoretyczny, zostały omówione w nim zagadnienia związane z demograficznymi aspektami starzenia się ludności oraz indywi-

dualnym wymiarem starości. Ukazane zostały procesy zmian demograficznych, jakie mają miejsce w Polsce, województwie śląskim i w Sosnowcu. Równie istotną częścią opracowania była analiza prognoz demograficznych w perspektywie do 2035 r., bowiem stanowią one kluczowe zagadnienie w projektowaniu rozwoju kraju, regionu i miasta. Podstawą analizy były opracowane przez GUS materiały statystyczne, dane „Narodowego Spisu Powszechnego” 2011 (w ograniczonym zakresie, z uwagi na brak szczegółowych materiałów spisowych), „Prognoza ludności na lata 2008-2035 z 2009 r. oraz „Prognoza dla powiatów i miast na prawie powiatu oraz podregionów na lata 2011-2035” z 2009 r. Drugą część rozdziału stanowi omówienie kluczowej dla opracowania problematyki warunków życia i jakości życia. W literaturze zarówno statystycznej, jak i ekonomicznej, socjologicznej nie ma zgodności co do jednoznacznego zdefiniowania kategorii warunków życia (często zamiennie stosowanej jako poziom życia) i jakości życia. Szczególnie pojęcie jakości życia, pomimo wielu opracowań, jest ciągle terminem niedookreślonym, co stanowi jednocześnie utrudnienie, jak i atut dla badacza. Atutem, z którego autorzy skorzystali, jest zindywidualizowane podejście do podjętej tematyki. Bez względu na teoretyczne zmagania z materią, istocie rozważań powinna przyświecać świadomość odpowiedzialności struktur władzy, w tym władz samorządowych za tworzenie warunków sprzyjających poprawie jakości życia wszystkich grup ludności.

Zagadnienia omawiane w **rozdziale 2** dotyczą problemów będących zasadniczym przedmiotem badania. Skoncentrowano się w nim na materialnych aspektach jakości życia. Rozdział rozpoczyna charakterystyka objętych badaniem seniorów w Sosnowcu. Omówione zostały cechy społeczno-demograficzne tej populacji. Dobór próby umożliwił dotarcie zarówno do starszych ludzi prowadzących aktywny tryb życia, jak i do osób często zmarginalizowanych, mających trudności z rozwiązywaniem własnych problemów, a więc osób o zróżnicowanych warunkach i jakości życia. Z uwagi na fakt, że podstawowym dobrem dla każdego człowieka jest mieszkanie, kolejnym zagadnieniem stała się analiza sytuacji mieszkaniowej sosnowieckich seniorów. Obejmuje ona zarówno dane obiektywne, jak i subiektywną ocenę warunków mieszkaniowych dokonaną przez badanych. O jakości zamieszkania, poza samym mieszkaniem, decyduje także najbliższe otoczenie, dzielnica i sytuacja w całym mieście. Stąd też w rozdziale znalazła się ocena funkcjonowania ludzi starych w środowisku zamieszkania (dzielnicy i mieście). Wskazano również na występujące negatywne zjawiska oraz bariery społeczne i architektoniczne utrudniające dostęp do przestrzeni publicznej. Ostatnia część rozdziału poświęcona jest kwestii zamożności gospodarstw rozumianej jako dochody i ich wysokość oraz wielkość i rodzaj zgromadzonych dóbr trwałego użytku.

Przedmiotem rozważań zawartych w **rozdziale 3** są subiektywne aspekty jakości życia. Skoncentrowano się w nim na kwestiach związanych ze zdrowiem – wartością o fundamentalnym znaczeniu dla człowieka starego. Zachowania seniorów w sferze zdrowia są ważną przesłanką do

prowadzenia prozdrowotnego stylu życia, ale też wskazówką co do działań instytucji odpowiedzialnych za tworzenie warunków zewnętrznych umożliwiających te zachowania. Obszarem szczególnie ważnym jest też problem wsparcia nieformalnego i formalnego, którego doświadczają seniorzy. I w tym przypadku świadomość wsparcia ze strony rodziny, przyjaciół i sąsiadów oraz przedstawicieli instytucji funkcjonujących w tej sferze stanowi niezmiernie ważny element jakości życia ludzi starych, W rozdziale III w ogólnym zarysie ujęto ponadto wieloaspektowy obszar zagospodarowania czasu wolnego, jakim dysponują seniorzy. Szczegółowa analiza problematyki uczestnictwa w kulturze i konsumpcji mediów stanowi natomiast przedmiot rozważań dwóch kolejnych rozdziałów pracy. W **rozdziale 4** podjęto próbę scharakteryzowania roli kultury i aktywności kulturalnej w życiu ludzi starszych, zidentyfikowania czynników wpływających na poziom, zakres i formy tej aktywności oraz omówienia konsekwencji udziału (oraz braku udziału) seniorów w kulturze. Autorzy szczegółowo scharakteryzowali również aktywność kulturalną sosnowieckich seniorów, odnosząc rozważania do lokalnych warunków społecznych i specyfiki przestrzeni kulturowej miasta.

Obszerny **rozdział 5**, zatytułowany „Konsumpcja mediów”, przynosi analizę roli środków komunikacji masowej w życiu osób starszych, charakteryzuje społeczne funkcje mediów w odniesieniu do populacji seniorów oraz przedstawia czynniki wpływające na konsumpcję poszczególnych typów mediów (zarówno tradycyjnych, jak i nowych) przez osoby reprezentujące tę grupę wiekową. W rozdziale tym szczególnie wiele uwagi poświęcono roli Internetu w życiu ludzi starszych, a w szczególności zagrożeniom społecznym związanym ze zjawiskiem wykluczenia cyfrowego. Z uwagi, iż badania miały charakter aplikacyjny, autorzy uznali, że w **Zakończeniu** powinny znaleźć się rekomendacje skierowane do samorządu terytorialnego, a wynikające z przeprowadzonych badań. Istotą badań jest bowiem ich użyteczność. Wnioski te mogą stać się podstawą do dyskusji o prowadzeniu polityki sprzyjającej aktywności seniorów w mieście i poprawiającej jakość życia tej grupy ludności. Należy też mieć świadomość, że ludzie starzy stanowią w mieście coraz liczniejszą grupę konsumentów nie tylko dóbr materialnych, ale też w coraz większym zakresie usług społecznych. „Srebrna gospodarka” może tworzyć nowe produkty i usługi na rzecz poprawy jakości życia osób starszych, co zwiększa zapotrzebowanie na nowe miejsca pracy, wzmacnia siłę i konkurencyjność gospodarki miasta, z czego korzyści czerpać będą wszyscy mieszkańcy. Świadomość tej zależności jest już bardzo popularna, czego dowodem może być współpraca kilku regionów w Europie w ramach SEN @ ER – Silver Economy Network Regionów Europy⁴. Regiony te podpisały „Deklarację z Bonn – Srebrna gospodarka jako szansa na jakość życia, wzrostu gospodarczego i konkurencyjności w Europie” (*Bonn Declaration for the Silver Economy as an Oppor-*

⁴ www.silvereconomy-europe.org/network/about/agreement_en.htm [dostęp: 12 sierpnia 2012].

*tunity for Quality of Life, Economic Growth and Competitiveness in Europe)*⁵ i podjęły współpracę w ramach tej inicjatywy w obszarach odnoszących się do kwestii starzenia się społeczeństw i jego konsekwencji.

⁵ Dane dostępne w Internecie: www.silvereconomy-europe.org [dostęp: 12 sierpnia 2012].